

tikken i anden halvdel af vort århundrede. Med denne genudgivelse af hans vigtigste arbejder og med Strange Petersens velskrevne indledning har Th. Sørensen omsider fået sin fortjente plads i historien om dansk socialpolitiks udformning.

Niels Finn Christiansen

ANNA JORUNN AVDEM: ... gjort ka gjerast skulle. Om arbeid og levevilkår for kvinner på Lesja ca. 1910–1930. Oslo, Universitetsforlaget, 1984. 344 s. Ill.

ANDERS BRÄNDSTRÖM: »De kärlekslösa mödrarna«. Spädbarnsdödeligheten i Sverige under 1800-tallet med särskild hänsyn till Nedertorneå. Acta Universitatis Umenses. Umeå, 1984. 271 s. Ill.

Helene Dideriksen dagbog og breve 1875–1891. Udgivet ved BODIL K. HANSEN under medvirken af EVA AUKEN og AA. H. KAMPP. Landbohistorisk Selskab. Kbh., 1984. 320 s. Ill.

Alle tre bøger behandler forskellige sider af den agrare udvikling fra ca. 1800 og frem til 2. verdenskrig. I »De kärlekslösa mödrarna« undersøger Anders Brändström den faldende børnedødelighed, som satte ind i Sverige fra 1810, hvilket medførte en enorm befolkningstilvækst, som ikke kun førte til forarmelse af landbefolkningen og til urbanisering, men også til en omlægning af landbruget. Denne opbrudsperiode i Danmark skildres af gårdejerdatteren fra Møn, Helene Didriksen, som skrev dagbøger fra sit 14. år og indtil sin tidlige død som 31-årig. Landbosamfundets forandring i de sidste årtier af det 19. århundrede skildres her med kvindeøjne og viser, at historiske begivenheder påvirker kvinders liv anderledes end mænds. Denne kendsgerning tegner sig ligeledes klart i Anna Avdems lokalundersøgelse af kvinders arbejde og levevilkår ca. 1910–1930.

Avdem stiller spørgsmålstejn ved, om »det store hamskifte«, dvs. landbrugets forandring, betød det samme for kvinder som for mænd, og hun når faktisk den konklusion, at der for kvindernes vedkommende ikke var tale om noget hamskifte før efter 1945, hvor den stigende professionalisering bragte mænd ind i kreaturdriften og mælkebehandlingen, områder som hidtil havde været kvindedomineret; f.eks. bevarede kvinderne i Norge i modsætning til Danmark arbejdet som mejersker indtil 1945. Avdem kommer til dette resultat gennem en undersøgelse af husholdsstrukturen og kvindearbejdet. Selvhusholdning og naturaløkonomi var i hele perioden lige så vigtig og fremtrædende en tendens som pengeøkonomi og fremstilling af varer med salg for øje. Husarbejdet og forædlingsarbejdet ændrede sig ikke ret meget under denne første omlægning af landbruget: kvindearbejdet var produktivt og nødvendigt, hvilket får Avdem til at konkludere, at forholdet mellem kønnene var komplementært og ligeværdigt, ligesom hun hævder at de sociale forskelle (mellem madmor og pige, mellem kvinder på store og små brug) ikke var særligt store. Mens hendes teser om, at indhold og datering af hamskiftet må ændres, og at det bliver nødvendigt at inddrage hjemmesfæren og reproduktion, forekommer rimelige, er hendes synspunkter på den sociale og kønsmæssige lighed mere problematiske. Skulle kvindeundertrykkelsen først være kommet til Norge efter krigen og med den stigende pengeøkonomi? Muligvis skyldes harmonien kildemateriale og metode, dels den funktionalistiske analyse af

husholdstrukturen, dels det mundtlige materiales tendens til at se harmoni snarere end konflikt både mellem klasser og køn. Avdems informanter beretter om stærke og selvstændige kvinder, og det er sikkert ikke forkert, men ligeværdigheden havde også den side, at kun mænd arvede gården, at det var kvinderne der flyttede ind hos svigerfamilien, og at man så frem til at få en arving, en søn.

Helene Didriksen kunne til gengæld godt se, at der var forskel på køn i landbrugssamfundet. »Mændene kan stride for Retten, men vi Kvinder har kun Ret til at græde«, således skrev den 17-årige Helene i sin dagbog i 1877. Anledningen var, at ministeriet havde sendt rigsdagen hjem og at en »professorisk« finanslov var i vente, ja Helene ventede intet mindre end krig. Så slemt gik det ikke, men selv havde hun sine kampe med faderen og det patriarkalske samfund, som Helene både kunne se og fik at føle. Dagbogskriveren var i opposition og derfor måske nok atypisk desværre, for en typisk kvinde i datiden havde næppe været så levende en deltager og kritiker af samfundet, endsiges haft selvværd nok til at berette om sit liv. Om hun har gemt sine optegnelser vides ikke, men det fremgår af indledningen, at faderen fjernede alt, hvad han kunne finde af Helenes skrivelser og ejendele og gravede det ned i hønsegården. Men gennem årene blev noget af materialet fundet af Helenes efterkommere, en af dem har medvirket ved udgivelsen af dette spændende materiale. Helenes far, Diderik, var noget af en patriark, selv om han efter datidens målestok var en oplyst mand, der fulgte med i udviklingen indenfor landbruget. Hun voksede op i et engageret grundtvigsk miljø og kom som sine søstre på den nærliggende højskole, Rødkilde, deltog ikke kun aktivt i skole- og foredragsaktiviteterne, men også i den politiske debat i både skrift og tale. Helene burde have været et mønstereksempel på, hvad den agrare kulturrevolution kunne udrette, hvis ikke det havde været, fordi hun var af hunkøn. Hun gjorde nemlig det højskolen har lært hende, men dermed blev hun for selvstændig af en kvinde og datter at være. Helenes ønsker om at skabe sig en selvstændig tilværelse blev absolut ikke billigt af faderen, hans ideer med hende var at hun skulle giftes. Hun fik ikke lov til at flytte for sig selv eller til at blive lærerinde, en plan hun fik efterhånden som sygdom gjorde det sværere og sværere at deltage i gårdens arbejde. Først da den yngre søster gikede sig fik hun lov til at købe hus, som hun dog ikke nåede at flytte ind i, før hun døde i 1891. En tragisk historie kan man sig, men på mange måder også opløftende. Helene har en fantastisk evne til at få noget ud af de ting, der foregår omkring hende, og vi får på det nærmeste et indblik i hele verden. Helene korresponderer med slægtninge i Amerika, så denne kilde når mange steder rundt ved ikke kun at give et indblik i tidens politiske og kulturelle strømninger, men også i kvindernes problemer og dagliglivets historie. Vi får en detaljeret viden om datidens kvindearbejder, slagtning, vask, malkning. Vi følger landbrugets omlægning fra korn til animalsk produktion, udvidelsen af sukkerroedyrkingen og kreaturdriften, der dog ikke blev begejstret modtaget af Helene, der var vegetar, sandsynligvis på grund af sin sygdom. Brevene er underligt nok mere spændende at læse, mere vurderende end dagbogen, hvis stil er kortfattet og opremsende.

I overensstemmelse med norsk tradition, som Ed. Bull om nogen har været med til at skabe, bruger Avdem beretninger, både interviews, som hun selv har taget, samt andre mundtlige kilder. Hertil har hun også benyttet statistisk materiale. Her går Brändström modsat til værks. Han bruger først og fremmest mikro-demografiske metoder og har hentet sit materiale fra den demografiske database på Umeå universitet, hvortil han har indleveret sin doktorafhandling.

Som hos Avdem er der tale om en lokalundersøgelse, men primært med en kvantitativ tilgang, hvilket emnet, den demografiske transitions første fase, den faldende spædbørnsdødelighed, vel også lægger op til. Men det er hans fortjeneste at det lykkes ham at finde en fin balance med det kvalitative materiale.

I det hele taget er undersøgelsen meget nuanceret også i sine forklaringer. Brändström finder ud af, at det var fraværet af amning, som var årsag til den høje spædbørnsdødelighed i lokalområdet (40% omkring 1820). Børn i landdistrikterne fik lige fra fødslen sur komælk af diehorn, hvorfor mange døde i 2. til 3. uge af diarré. Med amningens udbredelse, fremmet gennem oplysning, blev børnedødeligheden halveret over en 50 årige periode. Ved at sammenligne med andre lokalområder, hvor børn blev ammet, men mange døde, må han dog konkludere, at det er vigtigt at fastholde kompleksiteten i mortalitetsnedgangen. Dødelighedsfaldet tolkes som »en påvirkelig social proces«, hvor amning, spædbørnpleje og hygiejne spiller ind, selv om rammerne er bestemt af økonomiske og sociale forhold. Denne konklusion når han ikke kun til gennem en kvantitativ analyse, men også ved at undersøge udviklingen indenfor folkeoplysningen, hvor propagandaen for amning og bedre spædbørnspleje tog til. Desuden har han et kapitel, hvor han forsøger at kortlægge mødrenes rolle. Det, der kendetegner de familier, hvor der dør mange børn, er bl.a. at mødrene enten er unge eller gamle, samt at de føder børn i en meget kort periode og med korte intervaller. Dermed kommer fertiliteten i fokus, og undersøgelsen støder på sin egen begrænsning ved kun at fokusere på den ene side af den demografiske transition, faldet i dødelighed og undlade at se på den faldende fertilitet. Netop fordi Brändström så meget betoner, at der ikke findes én forklaring, men flere, kunne det faktum, at kvinder føder færre børn give disse bedre overlevelseschancer. Forfatteren polemiserer mod det standpunkt, at den høje dødelighed blandt spædbørn skulle skyldes mødrenes manglende kærlighed, men måske betød det noget, når der var færre småbørn om at dele moderens kærlighed. Også denne undersøgelse er med til at relativere, hvad vi forstår ved vigtige historiske begivenheder og fænomener. Tog de sociale forandringer fra slutningen af det 19 århundrede og som har formet det samfund vi lever i nu, ikke netop sin begyndelse i mortalitetsnedgangen? Brändström siger det ikke så direkte, men jeg tror, der er meget om snakken.

Bente Rosenbeck

HENNING POULSEN: *Fra Krig til krig, 1914–1945*. Aschehougs Verdenshistorie 13.

Redaktører Knut Helle, Jarle Simensen, Sven Tägil og Kåre Tønnesson. Oslo, H. Aschehoug, 1982. 272 s. Ill.

Henning Poulsens afsnit i denne store verdenshistorie er et velskrevet bidrag til tidens oversigtslitteratur. Fremstillingen er præget af megen kontant viden og en høj grad af præcision. Historien forsvinder ikke i strukturer eller teoretiske rammebeskrivelser, men består af kød og blod, dvs. den beskæftiger sig indgående med de mange farverige historiske personligheder og den ofte meget forskellige udvikling i de mange lande og områder. Bogen dækker alle dele af samfundslivet – forholdet mellem staterne, økonomien, leveforhold, partiudviklingen og kulturen i bred forstand. Der er udførlige afsnit om ikke-europæiske forhold. Bogen er